

ТВОРИ СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЯК ПРЕЦЕДЕНТНІ ТЕКСТИ ЛІРО-ЕПОСУ ЛЕСІ УКРАЇНКИ (НА ПРИКЛАДІ ПОЕМИ «РУСАЛКА»)

Анотація. У статті зроблена спроба знайти й дослідити прецедентні тексти ранньої поеми Лесі Українки «Русалка». Через відсутність прямих вказівок письменниці пропонується огляд і порівняльний аналіз творів, що могли слугувати прецедентними текстами. Найбільша увага приділена творам Т. Шевченка, згадуються також романтичні балади XIX ст. Дослідження не є вичерпним і відкриває простір для подальшого пошуку.

Ключові слова: прецедентний текст, русалка, фольклор.

Аннотация. В статье предпринята попытка найти и исследовать прецедентные тексты ранней поэмы Леси Украинки «Русалка». Из-за отсутствия прямых указаний писательницы предлагается обзор и сравнительный анализ произведений, которые могли служить прецедентными текстами. Наибольшее внимание уделено произведениям Т. Шевченко, упоминаются также романтические баллады XIX в. Исследование не является исчерпывающим и открывает пространство для дальнейшего поиска.

Ключевые слова: прецедентный текст, русалка, фольклор.

Summary. In the article we made an attempt to find and research precedent texts of Lesya Ukrainka's early poem «Mermaid» (water-nymph). Through the absence of the author's direct indications, we propose the review and comparative analysis of the works of literature which could serve as precedent texts. The most attention was paid to the works of T. Shevchenko, romantic ballades of XIX c. The research isn't exhaustive and leaves space for further search.

Key words: a precedent text, a mermaid, folk-lore.

Термін «прецедентний текст» був уперше введений у наукову практику Ю. Карауловим у доповіді «Роль прецедентних текстів у структурі й функціонуванні мовної особистості» на VI Міжнародному конгресі викладачів російської мови й літератури в 1986 р. Прецедентними дослідник назвав тексти, «значимі для тієї або іншої особистості в пізнавальному й емоційному відношеннях, що мають надособистісний характер, тобто добре відомі й широкому оточенню певної особистості, включаючи її попередників і сучасників, і, нарешті, такі, звернення до яких відновлюється неодноразово в дискурсі цієї особистості» [8, с. 216]. Він також зауважив, що «прецедентні тексти, являючи готові інтелектуально-емоційні блоки — стереотипи, зразки, мірки для зіставлення, використовуються як інструмент, що полегшує й прискорює здійснюване мовною особистістю переключення з «фактологічного» контексту думки в «ментальний», а можливо, й назад» [8, с. 220]. Досліджували прецедентні тексти Г. Слишкін [18], Е. Земська [7], Н. Бурвікова й В. Костомаров [9] та ін.

У ліро-епічному дискурсі Лесі Українки широко використані прецедентні тексти, на чому наголошували й наші попередники (М. Драй-Хмара, Л. Семенюк, І. Стешенко, П. Филипович, І. Франко, Б. Якубський та ін.), однак у їх роботах спеціально не вивчалися як цілісність сукупність прецедентних текстів, які свідомо чи підсвідомо були використані або відлунилися в поемах Лесі Українки. Виходячи з цього, формулюємо мету нашої статті — знайти й проаналізувати тексти, які можуть вважатися прецедентними для ранньої поеми Лесі Українки «Русалка», показати художню специфіку їх представлення (один твір узятий через обмежений обсяг розвідки).

«Русалка» — це перша поема письменниці та єдиний твір, написаний у 1885 р. (надруковано в 1887 р.). Юна поетеса вказала на першоджерело поеми, зазначивши в підзаголовку жанрову форму твору — «поема в народному стилі» (щоправда, це уточнення з'явилося в другому виданні твору, в першій збірці поетеси «На крилах пісень», 1893 р.). І поема дійсно має багато спільного з фольклорними сюжетами й народними уявленнями про русалку, однак І. Франко у статті «Леся Українка» зауважив, що поема написана «... не в народному стилі, як сказано в титулі, а в старому романтичному шаблоні» [23, с. 256], аналогічно й М. Зеров: це не так «народний стиль», як «старий романтичний шаблон» [21, с. І], однак у тій же статті зробив припущення, що джерелом натхнення й матеріалом для переробки слугував конкретний твір, зазначивши, що «Русалка» Лесі Українки — Слабенький відгомін шевченківських балад без їх широкої мелодії, без того твердого підкладу життєвої обсервації і соціальних контрастів, що надає тим романтичним баладам вагу і принаду вічно живих творів» [23, с. 256]. Ідеться про балади Т. Шевченка «Русалка», «Причинна», «Утоплена». Письменник не уточнив, чому зробив такий висновок, однак про балади Т. Шевченка він згадав одразу після короткого переказу поеми Лесі Українки. Отже, найвірогідніше, подібність була помічена саме на рівні тематики. Думку І. Франка, що першоджерелом «Русалки» є балади Т. Шевченка, повторили пізніші дослідники творчості Лесі Українки — М. Зеров, М. Драй-Хмара. Останній зробив зіставлення на рівні ритміки: «Ритм поеми той самий, що й у Шевченковій «Русалці», тобто народний, коломийковий» [4, с. 75]. Б. Якубський навів приклади поетичної лексики Т. Шевченка, використані юною поетесою: «Пое-

му писано у ритмах типово Шевченківських, лексика, навіть Шевченківський стиль перевищує своєю сентиментальністю: «хатина», «зіронька», «нічка», «бережечок», «човник», «дівчинонька», «козаченько» — це тільки з перших 16-ти рядків поеми; — і далі безкінечно йдуть «старостоньки», «розмовонька», «рушнички», «калинонька», «барвіночок» і т. ін. Фабула поеми — народня легенда про дівчиноньку, що втопилася від нещасного кохання та стала русалкою, про козаченька, що тоді аж покохав русалку, але й загинув од неї. Все зроблено за належними трафаретами» [26, с. LXII]. Дослідник зазначав, що юна поетеса залишалась у межах Шевченкової тематики, стилістики та лексики. У третьому томі шеститомника письменниці, виданого «Книгоспілкою» в 1927 р., передмову до «Русалки» написав П. Филипович, який зазначав, що велика залежність від Шевченкових балад наближається до запозичення, і навіть приклади майже однакових рядків поеми Лесі Українки й «Причинної», «Утопленої» та «Русалки» Т. Шевченка. Дослідник також шукав інші літературні джерела, що могли вплинути на поетесу, серед яких називав: «Рибку» А. Міцкевича, «Рибалку» П. Гулака-Артемовського (написану під впливом балади Гете), «Сокільську княгиню» Ю. Федьковича (написану під впливом Гайнівської «Лорелеї»), «Керманіча» І. Франка, «Русалку» О. Пушкіна, сцену з русалками в «Богдані» Є. Гребінки. П. Филипович наголошував, що порівняльний матеріал можна ще «наводити й наводити», бо «ця суто романтична тема здебільшого приваблює молодих поетів, даючи їм часто й різноманітно (звичайно, в певних межах) оброблений літературний матеріал, який легко наново скомбінувати» [22, с. 11]. Про впливи «етнографічно-романтичної школи наших поетів...» [5, с. 52] на юну поетесу писав і М. Євшан. Сама ж поетеса залишила коротку згадку про свою першу поему в листі (1891) до старшого брата: «... один почав писати музику на мою «Русалку» (от уже романтизм! Я вже сама з такого виросла)» [20, с. 72]. До того ж, автограф поеми не зберігся, вона датується за першодруком (1887 р.). Не треба забувати, що «Русалка» писалася тоді, коли після важко перенесеної операції на руці дівчина майже перестала ходити через біль у нозі, і ніякі лікування не полегшували важкий стан. У листі О. П. Косач-Драгоманової до І. Франка (не пізніше 1887 р.) знаходимо побіжне зауваження: «Можна думати, що з літами Українка Лєся вийде на реальнішу дорогу (принаймні вона каже вже й тепер, що коли б вона не послала торік своєї «Русалки», то вже б тепер не пустила її в світ!)» [11, с. 36—38]. Незважаючи на критичні зауваження, за життя Лесі Українки поема «Русалка» друкувалася тричі: в 1887 р. («Перший вінок. Жіночий альманах. Виданий коштом і заходом Наталії Кобринської і Олени Пчілки»), в 1893 р. («На крилах пісень», Львів), у 1904 р. («На крилах пісень», Київ). Як зазначалося в зібранні творів Лесі Українки, виданому «Книгоспілкою»: «Поема

«Русалка» належить до найслабших, бо й найраніших, майже дитячих творів Лесі Українки. Значення її зараз полягає в тім, що вона є показчик тих шляхів, що їх переходила, виховуючись, молода поетка» [21, с. I].

Отже, взявши до уваги припущення науковців (насамперед І. Франка), приймемо за прецедентні тексти (оскільки сама письменниця не залишила вказівок щодо цього) балади Т. Шевченка «Русалка» (1846), «Причинна» (1837), «Утоплена» (1841). Пропонуємо саме таке розташування текстів, йдучи не за хронологією створення, а за схожістю тематики.

Шевченкова балада «Русалка» невелика за обсягом, бо «поет зовсім уникає просторих описів природи, зовнішності героїв, будь-яких сторонніх душевних порухів» [25, с. 12]. Починається твір ліричною розповіддю дівчини про свою долю, друга частина написана від імені автора і є більш епічною. Балада Т. Шевченка астрофічна, натомість тематично поділена на дві частини. Поема Лесі Українки значно більша за обсягом, оповідачем тут є сама авторка. Відомо, що в першодруку поема теж не мала розподілу на строфи, але складалася з п'яти розділів; у перевиданні письменниця розбила текст на строфи й поділила четвертий розділ на два. Тематика порівнюваних творів різна, але сюжет обох ґрунтується на історії кохання: у Т. Шевченка це кохання матері дівчини-русалки й пана-спокусника, у Лесі Українки — дівчини-русалки й зрадливого козака. Це (нерівне, в першому випадку, й нещасливе, в другому) кохання призводить до того, що героїня стає русалкою (в баладі дитину топить матір, у поемі — дівчина топиться сама). У фіналах обох творів русалки (важливо, що не сама героїня твору, а її подружки) залоскотали й потопили матір, що забула про свою доньку й повернулася до пана, й козака, що зрадив свою кохану, а потім був зачарований нею у вигляді русалки. В обох випадках відбувається покарання, а точніше, помста за зраду. Але в обох творах помста не приносить щастя: «не зареготалась» русалонька в баладі Т. Шевченка, «вбивається, плаче», «ломить руки» русалка біля мертвого коханого в поемі Лесі Українки. Сум русалки над мертвим коханим, якого вона сама й згубила, є підтвердженням думки, що юна поетеса намагалася створити яскравий і своєрідний образ русалки, не позбавила її людських якостей, що не притаманні цим небезпечним істотам. Хоча русалка в однойменній поемі Лесі Українки має багато спільного з народними уявленнями про цю істоту. Героїня поеми, дівчина Ксеня, стає русалкою через зраду коханого: «То ж він завтра із другою / Піде під вінець... / А я собі під водою / Знайду вже кінець!» [19, с. 13], і це відповідає фольклорному трактуванню: «Русалки — це... красуні, що втопилися від нещасної любові» [3, с. 267], «Уважалось, що русалками ставали дівчата, що вмерли до вступу в шлюб, особливо засватані... наречені, що не дожили до весілля; або дівчата й

діти, що вмерли на Русальному тижні (у тому числі й потонули в цей період); або діти, що вмерли нехрещеними» [17, с. 337], [16, с. 416]. Також «... мертвонароджені, приспані матерями, взагалі нехрещені діти» [12, с. 22] та ін. Як видно з останнього наведеного визначення, не відступив від фольклорного трактування образу русалки й Т. Шевченко. Образи русалок у творах мають багато спільного: з одного боку (назвемо його фольклорним), вони стають русалками і є небезпечними й навіть смертоносними істотами за всіма приписами народної творчості; з іншого боку (літературного), характери русалок відрізняються від того, що розповідає нам народна творчість. До цих персонажів підійшла б характеристика М. Костомарова: «Русалки — істоти легкі, майже безтілесні, ні добрі, ні злі; вони начебто втілені в людському образі предмети фізичного світу» [10, с. 228]. Леся Українка зуміла надати своєму образу індивідуальних рис, змінити народнопоетичну семантику. За міфологічними уявленнями: «Діти є постійним об'єктом переслідувань і шкідливих дій русалки, що карає їх за позаурочну появу у квітучому житньому полі, ганяється за ними, лоскоче, викрадає» [17, с. 338], але героїня поеми не шкодить дитині свого зрадливого коханого: «Вийшов милий з дружиною / На лан жито жати, / І дитинку під копою / Положили спати» [19, с. 15], «Русалонька на ту пару / Тільки подивилась» [19, с. 16]. Русалка з балади Т. Шевченка й Ксеня з поеми Лесі Українки мають людські риси, що, як атавізм, залишились у цих бездушних істот: вони сумують за рідними, не беруть участь у помсті й не радіють справедливому покаранню. Також у зображенні образу русалки можна помітити, як зазначав П. Филипович, вплив західноєвропейської романтики, бо русалка з поеми наспівує про підводні скарби, що не характерно для українського фольклору. У Т. Шевченка русалки не мають коштовних оздоб і навіть одягу: балада «Причинна»: «Голі скрізь, / З осоки коси...» [24, с. 16], балада «Утоплена»: «Голісінька, стрепенеться, / Сяде на пісочку...» [24, с. 146].

Є в поемі Лесі Українки одне серйозне розходження з народними уявленнями: її русалка з'являється в полі під час жнив: «І виходить русалонька / В поле виглядати, / Чи не вийде її милий / На лан жита жати» [19, с. 15], а за віруваннями, русалки могли відходити від свого водоймища й ходити між людьми тільки на Русальний тиждень, що припадав на сьомий тиждень по Великодню (коли жито цвіте) [15, с. 201], [13, с. 390], [6, с. 512].

У мові поеми не багато подібностей до мови балади Т. Шевченка. Мабуть, це обумовлено часом написання балади, коли поет відійшов від романтичної зменшувальної лексики, якою так захопилася юна Леся Українка. Шевченкове звернення «моє серце» зустрічається і в поемі: «Ксеню, серце», «Не можу, серце», «Не гнівайсь, серце», «Серце-козаче». Схожими є також слова дівчат

про момент перетворення на русалку: «А я собі / Плила за водою» (Т. Шевченко), «А я собі під водою / Знайду вже кінець!» (Леся Українка). Схожою є лексика балади «Причинна», яка є першим твором Т. Шевченка, що дійшов до нас (а «Русалка» — першою поемою Лесі Українки). Наявні характерні для раннього Т. Шевченка зменшено-пестливі слова (про що писав Б. Якубський).

Щодо балад «Причинна» й «Утоплена», то тут подібностей з «Русалкою» Лесі Українки менше. Мотив розлуки закоханих присутній в обох творах: через від'їзд козака («Причинна»), через одруження коханого з іншою («Русалка»). Русалки в баладі «Причинна» не є головними образами твору, ми не маємо також пояснень, яким чином вони стали цими істотами, але їхній опис повністю відповідає народним уявленням. У Т. Шевченка наявні дещо змінені рядки з народних пісень (пісня русалок), Леся Українка не подає такого близького до оригіналу цитування, хоча й наголошувала, що твір написаний у народному стилі.

У баладі «Утоплена» головна увага зосереджена на перетворенні дівчини (а також її матері й коханого рибалки) на русалку. Мотиви цієї балади й поеми «Русалка» майже не перетинаються, хіба що наявний традиційний мотив кохання, що призводить до смерті рибалки. Але смерті добровільної, а не насильницької від русалок.

Зрештою, можна зробити висновок, що балади Т. Шевченка та поема Лесі Українки мають багато спільного. На рівні мотивів: головна героїня твору дівчина, що стала русалкою (поема Лесі Українки та балади «Русалка» й «Утоплена» Т. Шевченка), розлука закоханих (поема «Русалка» та балада «Причинна»), фінальна помста за зраду, в якій героїня не бере участі і якій не радіє (поема «Русалка» та балада «Русалка»). Щодо зв'язку з народнопоетичними творами: всі образи русалок створені за народними уявленнями, але в поемі «Русалка» та баладі «Русалка» вони не позбавлені людяності, а в баладі «Утоплена» характеристики русалки немає (крім того, що нею стала втоплена дівчина й до водоймища тепер бояться підходити селяни); найближче до фольклорних образів водяних істот знаходяться русалки з балади «Причинна», навіть їхня пісня — це уривок з народної пісні, в той час як пісня Ксені-русалки з поеми, на думку І. Франка, була чи не єдиним оригінальним моментом у цьому творі Лесі Українки. На рівні побудови творів: у всіх згаданих творах оповідачем є автор, якого час від часу «переривають» герої твору. Балади Т. Шевченка не мають строфічного поділу, чого спочатку не було й у поемі Лесі Українки. Ритм поеми й балад народний, лексика поеми схожа з лексикою «Причинної» й частково «Утопленої», обсяг поеми значно більший за обсяг балад (як зазначав П. Филипович, твір розтягнений). Як бачимо, юна поетеса всіляко намагалася наслідувати народну традицію, не змінювати фольклорну основу, але водночас потрапила під вплив схожих за тематикою Шевченкових творів. У прецедент-

них текстів вона взяла романтичний стиль, центральний образ, трагічний фінал, назву, окремі мотиви, зменшено-пестливу лексику, ритміку, спосіб римування. Але вже цей твір яскраво свідчив про індивідуальність поетеси. Цю рису помітив і відзначив П. Филипович: у Лесі Українки в її першій поемі літературний елемент сильніший за народнопоетичний, а у Шевченкових баладах спочатку спостерігалось поєднання, а потім майже злиття з народною поезією, хоча через фольклор, «... через фантастичне він вторгається у світ реального» [1, с. 7].

Розглянувши балади Т. Шевченка, що перегукуються з поемою «Русалка», звернемо увагу на інші твори світової літератури подібної тематики. Культурна традиція романтизму тяжіла до жанру балади, а одним із найпопулярніших баладних сюжетів був сюжет про русалку й красеня хлопця (часто рибалку), захопленого її чарами. Тут можна згадати «Рибалку» (1778) Й. В. Гете і створеного на його основі «Рибалку» (1827) П. Гулака-Артемівського, «Світязянку» (1821) й «Рибку» (1821) А. Міцкевича, «Лоскотарок» (1877) Я. Щоголіва, «Керманіча» (1876) І. Франка, «Лорелею» (1823) Г. Гейне, вірш «Русалка» (1819) й драму «Русалка» (1832) О. Пушкіна. Репрезентуючи у вступній статті поему Лесі Українки (видання «Книгоспілки» 1927 р.), П. Филипович згадував більшість із названих творів, спираючись на подібність тематики. Тематично найближчим твором до поеми Лесі Українки можна назвати драму О. Пушкіна «Русалка»: тут наявне щире кохання, самогубство дівчини через зраду коханого, неспокій у душі чоловіка, його туга за минулим. Однак твір 33-річного поета збагачений деталями (наявність дочки-русалочки, хвилювання княгині за чоловіка, зустріч із божевільним батьком русалки) і не має опису бажаної русалкою помсти зрадливому коханому.

Вагома подібність поеми юної письменниці й балади Й. В. Гете (та переспіву П. Гулака-Артемівського) — це пісня русалки, що в німецького поета є засобом зачарування й заманювання (як і у вірші Г. Гейне «Лорелея»), а в Лесі Українки останнім зізнанням у коханні, хоча елемент заманювання є й у поемі: «В мене палати кращі од царських, / Із дорогого кришталю, / В мене віночок з чистого злата, / З перлів дрібних та коралю: / Все те для тебе дам я, козаче, / Тії палати й віночок, / Всіх зберу подруг, / Будем для тебе / Легкий водити таночок. / Любий козаче, йди ж ти до мене! / Я твоя перша мила, / Зраду забуду, любити буду / Тебе, як перше любила!» [19, с. 18]. У Й. В. Гете: «Коли б ти знав, що рибкам жить / Так гарно в глибині, / До нас спустився б самохить, / Здоровий жив на дні. / Хіба тут сонце серед хвиль / І місяць не сія, / Не відбиває між дозвіль / Їх лица течія? / Не вабить плес морських глибинь, / Небесна їх краса? / Не зве тебе в блакитну тіль /

Довічна ця роса?» [2, с. 465]. Як бачимо, русалка у Лесі Українки заманює коханого багатством, розкішним життям і своїм коханням, а в баладі Й. В. Гете русалка наголошує на комфортності життя під водою, яке буде набагато кращим і приємнішим, ніж на землі. У П. Гулака-Артемівського русалка повторює слова оригінального твору, але ж додає й своє: «Зо мною будеш жить, як брат живе з сестрою!» [1, с. 20], обіцяючи таким чином приємне товариство, але не кохання. У ранньому творі І. Франка «Керманіч» русалка у вигляді колишньої коханої обіцяє юнакові те, чого в них не було на цьому світі: «Хоч нас розлучили злі люди, / А смерть принесе нам спокій. / Ходи, тут твоя я навіки! / Ходи, тут навіки ти мій!» [1, с. 78], те ж бачимо у «Світязянках» А. Міцкевича: «Будем з тобою, узавшись за руки, / Плавати вдвох до світання. <...> Вдень — у чарівній дзеркальній купелі / Збудемо час у забавах, / На ніч під зорями в пишній постелі, / В білих заснемо купавах» [14, с. 19]. А от у «Лоскотарках» Я. Щоголіва русалки довго й переконливо наголошують на багатстві й шані: «Йди у наші чисті води, / Йди у наш палац багатий; / Ми тобі кирею виш'єм, / Ми тебе одягнем в шати. / Там надінеш ти корону / Із камін'їв самоцвітних, / Щоб над нами царювати / В гранях чистих і привітних. / Із праншберу і злота / Зробим ми тобі одрину / І наб'єм яким лататтям / Та горицвітом перину» [1, с. 65], лише у фіналі своєї пісні обіцяючи щось подібне до кохання: «Обів'єм тебе руками, / Станем в очі цілувати!» [1, с. 65]. А от у вірші О. Пушкіна «Русалка» водяна істота мовчки зачаровує старого монаха (лише у фіналі кличе його, промовляючи кілька слів), як і в «Морській примарі» Г. Гейне. Набір зваб русалок у баладах традиційний: кохання, шана з боку водяних мешканців, багатство й розкіш, комфортне й безтурботне життя, і Леся Українка обирає з перерахованого те, що ближче до того образу русалки, який вона створювала. Може, поетеса й намагалась обмежитись лише словами про кохання (строфа, в якій русалка говорить про свою любов, повторюється двічі з незначними змінами), але таким чином вона відійшла б від сформованого й накресленого фольклорними та, не в останню чергу, літературними творами образу русалки.

Отже, в поемі Лесі Українки «Русалка» неможливо чітко визначити прецедентні тексти. Маємо натяки, ознаки, нагадування, що є семіотичним способом існування прецедентних текстів. Наше дослідження не є вичерпним, оскільки в світовій літературі чимало творів про русалок, що були написані до поеми Лесі Українки, і які вона могла знати. Тому цей напрям вивчення ліро-епічного дискурсу Лесі Українки вважаємо перспективним, оскільки він дозволяє віднаходити як об'єднані, так і відмінні риси різних ментальностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балади. – К. : Вид-во худ. літ. «Дніпро», 1981. – 208 с.
2. Гете Й. Вибране / Й. В. Гете; [упорядкув., передм. та прим. К. Я. Кусько]. – К. : Грамота, 2005. – 528 с.
3. Грушко Е. Словарь славянской мифологии / Е. А. Грушко, Ю. М. Медведев. – Н. Новгород : Рус. купец, Братъя славяне, 1995. – 368 с.
4. Драй-Хмара М. Леся Українка: життя і творчість / Михайло Драй-Хмара. – К. : Держвидав. України, 1926. – 156 с.
5. Євшан М. Леся Українка / М. Євшан // ЛНВ. – 1913. – Т. 64. – Кн. 10. – С. 50–55.
6. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
7. Земская Е. Цитация и виды ее трансформации в заголовках современных газет / Е. А. Земская // Поэтика. Стилистика. Язык и культура. Памяти Т. Г. Винокур. – М., 1996. – С. 157–168.
8. Караулов Ю. Роль прецедентных текстов в структуре и функционировании языковой личности // Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. – М. : Наука, 1987. – 262 с.
9. Костомаров В.. Как тексты становятся прецедентными / В. Г. Костомаров, Н. Д. Бурвикова // Русский язык за рубежом. – 1994. – № 1. – С. 73–76.
10. Костомаров Н. Славянская мифология / Н. Костомаров // Костомаров М. І. Слов'янська міфологія; [упоряд., приміт. І. П. Бетко, А. М. Полотай]. – К. : Либідь, 1994. – С. 201–256.
11. Леся Українка: Документи, матеріали 1871–1970 рр. / Відп. ред. М. Д. Деркач. – К. : Наук. думка, 1971. – 487 с.
12. Милорадович В. Українська відьма : нариси з української демонології / В. П. Милорадович; [упоряд., пер., передм. О. М. Таланчук ; приміт. В. П. Милорадович та О. М. Таланчук ; худож. оформл. І. А. Вишинського]. – К. : Веселка, 1993. – 72 с.
13. Мифы народов мира : энциклопедия. В 2 т. – Т. 2 : К–Я. [под ред. С. А. Токарева]. – М. : Больш. Рос. Энцикл., 2003. – 719 с.
14. Міцкевич А. Вибрані поезії / Адам Міцкевич. – К. : Рад. письменник, 1948. – 206 с.
15. Славянская мифология / [авт-сост. Е. Ф. Конев]. – Мн. : ООО «Харвест», 2003. – 256 с.
16. Славянская мифология. Энциклопедический словарь – 2-е изд. / [Отв. ред. С. М. Толстая]. – М. : Междунар. отнош., 2002. – 512 с.
17. Славянская мифология : энциклопедический словарь / [Науч. ред. С. М. Толстая]. – Москва : Эллис Лак, 1995. – 416 с.
18. Слышкин Г. От текста к символу : лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Г. Г. Слышкин. – М. : Academia, 2000. – 128 с.
19. Українка Л. Збір. тв. : в 12 т. – Т. 2. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1975. – 368 с.
20. Українка Л. Збір. тв. : в 12 т. – Т. 10. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1978. – 542 с.
21. Українка Л. Твори : в 6 т. – Т. III. Поеми. / Леся Українка. – К. : Книгоспілка, 1927. – 212 с.
22. Филипович П. Русалка / П. Филипович // Українка Л. Твори. Т. III. Поеми. – К. : Книгоспілка, 1927. – С. 1–12.
23. Франко І. Леся Українка / І. Франко // Тв. : в 50 т. – К. : Наук. думка, 1981. – Т. 31. – С. 254–274.
24. Шевченко Т. Кобзар / Т. Г. Шевченко. – К. : Дніпро, 1982. – 647 с.
25. Шубравський В. Є. Балади Тараса Шевченка / В. Є. Шубравський // Укр. мова і літ. в шк. – 1980. – № 3. – С. 10–13.
26. Якубський Б. Творчий шлях Лесі Українки / Б. Якубський // Леся Українка. Твори. – К. : Книгоспілка, 1927. – Т. I. – С. LXI – LXVI.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2011